

НАЦІОНАЛЬНИЙ МІФОСВІТ ЗБІРКИ СЕРГІЯ ЖАДАНА “ЖИТТЯ МАРІЇ”

Алла Демченко
(Україна)

У статті досліджено міфосвіт поезії С. Жадана. З'ясовано, що архетипічні образи збірки “Життя Марії” мають джерелом українську традиційну культуру й інтерпретацію образів–символів загальнолюдської свідомості. Досліджено, що поетична збірка відтворює проблеми існування людини. Принципи національного міфотворення дозволило поету через міфологічний світогляд більш яскраво показати та реконструювати український міфологічний образ картини світу.

Ключові слова: архетипний образ, образ-символ, національна картина світобудови, язичницькі та християнські символи.

NATIONAL MYTHOLOGICAL WORLD OF POETIC COLLECTION OF S. ZHADAN “LIFE OF MARY”

Alla Demchenko

The article deals with mythological world of S. Zhadan's poetry. It is revealed that Ukrainian traditional culture and interpretation of images-symbols of universal human consciousness are a source of archetypical images of poetic collection of S. Zhadan “Life of Mary”. It is studied that this poetic collection reproduces the problems of human existence. The principles of national mythmaking allowed poet to show more brightly and reconstruct Ukrainian mythological image of worldview through out mythological outlook.

Key words: archetypical image, symbolic image, national picture of the universe formation, pagan and Christian symbols.

Творча постать Сергія Жадана останнім часом стала уже знаковою з огляду на те, що художні тексти автора перекладені багатьма мовами, глибоко філософські, водночас злободенні та оригінальні.

Поезія Жадана яскраво репрезентує новітні тенденції української літератури, акомодацию досягнень світового постмодерного дискурсу на національному ґрунті. Людина доби посттоталітаризму представлена у ліриці митця через систему міфокоординат української та західноєвропейської культури. Особливості міфологізму, використання образів–символів, стійких національно-культурних уявлень про моделі буття у поетичній творчості Сергія Жадана постають на фоні постмодерних зрушень в українській культурі загалом і в поезії зокрема. Побутування міфу, архетипних образів, слов'янських вірувань у цілком

сучасному творі акумулює потужний струмінь новітнього світогляду, розширює естетичні парадигми художнього тексту, синтезує традиційне і новаторське. Однак справедливо літературні критики вважають, що Сергій Жадан уже давно “орієнтований на сучасність і світовідчуття свого покоління, яке <...> вийшло за межу суто національної проблематики” (Різниченко 1995, 56). А Л. Березовчук, аналізуючи поезії Жадана, вказує на міфоборчу спрямованість його віршів-візій, відзначаючи розуміння митцем, що “міф – це колос на глиняних ногах, <...> де панують міфотворчі енергії, там свідомість людей приречена на постійні перетворення чорного в біле і навпаки” (Березовчук).

Творчість Сергія Жадана перебуває у центрі уваги сучасних науковців. Л. Березовчук, А. Біла, І. Бойцун, Ю. Вишницька, Я.Голобородько, О.Коваленко, Н. Лебединцева, Ю. Логвиненко, М.Мухаметзянова, Б.Пастух, О. Різниченко, О. Шаф акцентують увагу на урбаністичних, біблійних мотивах, розкривають інтерпретацію поетом антропологічних і космогонічних міфів, артикують використання символічних значень і тропів у поетичних текстах митця. Але міфосвіт поезії цього автора невичерпний за своєю глибиною і потребує ґрунтовного дослідження, чим визначається актуальність нашої теми.

Метою нашого дослідження є осмислення національного характеру міфосвіту поетичної збірки “Життя Марії” Сергія Жадана, зосередивши увагу на адаптації різноманітних фольклорно-міфологічних джерел української культури у сучасних творах митця, функціонуванні в авторському тексті міфологем та архетипних образів як проєкції художньої картини світу поета.

Для Сергія Жадана одним із концептуальних образів виступає дім, представлений у збірці “Життя Марії” у різноманітних модифікаціях. Загальновідомо, що топос дому виявляється центральним в авторській світобудові та виконує не лише охоронну чи захисну функцію, але й духовну, а також сакральну та екзистенційну тощо. Космогонічні уявлення слов`ян поет інтерпретує через сакралізований центр (дім), який представляє модель світу. Як твердить М.Еліаде, образ Великого Дому виступає образом світу, а обряд, котрий проводять тут, – це початок, тобто відтворення світу (Еліаде 1987, 219).

Не вдаючись до прямої номінації дому як рідної землі, “малої батьківщини”, поет апелює до асоціативного сприйняття міфологеми, яка корелює з іншими образами та набуває додаткових значень. Зокрема, на перший план виступають звичні в інтер`єрі житла та у побуті речі, котрі традиційно вказують на дім, його захисну функцію: “кімната”, “квартира”, “кухня”, “рушники”, “ікони” тощо. Проте цей архетипний образ у поезіях Жадана поступово набуває інших ознак, які акцентують втрату охоронної функції. Відтак з`являється тривога, репрезентована автором через образ птаха, який залітає в кімнату:

Птах уночі забивається до кімнати,
хоче вирватись, ріже повітря крилами,
не знаходить виходу, не дає себе упіймати,
сторожко завмирає, зібравшись із силами (Жадан 2015, 36).

Словник “100 образів української міфології” вказує, що “птахи символізують повітряну стихію, а повітря, як відомо, легке й може проникати всюди. Птахи сполучають світ земний і небесний (а водоплавні — аж три світи: ще й водну стихію на додачу). Як душі пращурів, вони знають усе” (Завадська 2002, 298). Незважаючи на те, що “птахи в міфології багатьох народів є творцями всесвіту. Ніким не народжені, вони вже існували, коли не було ще ні неба, ні землі, а лишень одне “широке море” (яке було завжди)” (Завадська 2002, 298), символіка цього образу амбівалентна. Зокрема це стосується народного повір`я про віщування біди і смерті, якщо птах залітає у кімнату. У наведених рядках архетипний образ птаха – це передвісник страждань і горя.

Поет досягає ефекту поліфункціональності міфологеми дому, розширюючи семантичне поле, що походить із національних фольклорних джерел. Наприклад, значення символіки дому посилюється через просторові топоси порогу, дверей і вікон:

я навіть, коли приходжу до когось у дім,
знаю вже наперед, хто там стоїть за дверима (Жадан 2015,38).

Г. Башляр називає двері цілим космосом Привідкритого. А ось закриті двері символізують таємницю (Башляр 2004, 190). “Поетичний всесвіт, що в ньому живе ліричний герой, має химерну будову. За своїми координатами вона нагадує міфологічну тріаду, але предметно-субстанційні її прикмети інші. Вся активність — людська, технічна, космічно-природних стихій — проходить в “середньому” світі” (Березовчук).

Топос дому як сакрального простору корелює із образом Світового Дерева. “Світове древо уособлює в собі єдність усього світу. Це своєрідна модель всесвіту й людини, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце. Це також посередник між світами — своєрідна дорога, міст, драбина, якими можна перейти до світу богів або в потойбіччя” (Завадська 2002, 22). Тому важливим змістовим компонентом авторської моделі світу виступають дерева:

Дерева в тумані схожі на радіо:
діляться бідами,
діляться планами.
Думай про сталеве коріння,
думай про надрізи і крону.<...>
Я ж знаю, про що ти насправді думаєш,
Коли ти думаєш про дерева (Жадан 2015, 30–31).

“По вертикалі дерево ділиться на три частини: нижню – коріння (підземний світ), середню — стовбур (земний світ) та верхню – крону (небесний світ)” (Завадська 2002, 23). Варто говорити про розширення меж традиційних уявлень про Світове Дерево, оскільки С. Жадан подає індивідуальне бачення: зовнішній малюнок посилює психологізм, оприявнює переживання ліричного героя. Акцентація уваги на корінь дерева (“сталеве коріння”) спонукає до виокремлення прихованих естетичних можливостей цього символічного образу.

У праці “Земля і мрії про спокій” Г. Башляр із цього приводу пише: “Уява завжди прагне відразу і мріяти, і розуміти, мріяти, щоб краще розуміти, а розуміти, щоб краще мріяти. Якщо розглянути корінь як динамічний образ, то виявиться, що він в однаковій мірі наділений найбільш несхожими силами. Це одночасно і сила опори, і сила занурення у землю. У межах двох світів — повітряного і земного образ кореня парадоксально персоніфікується у двох напрямках, залежно від того, мріємо про корені, що підносять до неба соки землі, або ж про корені, що існують у царстві мертвих, для мертвих” (Башляр 2001, 269). Коріння дерев у міфопоетичній концепції С. Жадана символізує людство, народ загалом, а також виступає засобом витворення образу національного світу, вираження пам`яті і віри.

Можна припустити, що коріння дерева у цитованих рядках із вірша “Вночі я не встиг про це сказати» символізує як частину Всесвіту, так і народ з його історією, своєрідну силу вкорінення. У художньому просторі поетичного тексту коріння репрезентує вісь глибини, корелює із космологічним деревом, яке компактно прочитується як Всесвіт, деревом, що творить світобудову та відбиває глибинні ментальні коди і вірування народу.

Сергій Жадан звертається до національно детермінованих міфологем космогонічного циклу, наприклад, до міфологеми ночі. Ніч, за віруваннями язичників, виконує охоронну функцію, це таємничий, важливий і магічний час. У збірці “Життя Марії” ніч персоніфікована, виступає складовою національної картини світу:

Ця ніч стоїть, наче важка пшениця,
Відбиваючись у тобі голосами і нервами. <...>
Ця ніч може бути довгою і мовчазною,
Вона може ділитися з нами надіями й шансами

(Жадан 2015, 36).

Органічне введення у текст космогонічного образу–символу сприяє змалюванню об`ємної картини навколишньої дійсності, а поет вдається також до традиційних тропів (“золоті ночі”, “довгі ночі”, “ніч чорна”, “ніч зі спалахами і дивами”, “ніч – це серце з золотими нервами”).

Актуальна націософська проблематика домінує у збірці “Життя Марії”, реалізуючись через образ рідної землі і мови, які для С. Жадана виступають тотожними поняттями. Світоглядно–естетичні маркери поезії

“Не розуміючи після, не сприймаючи до...” оприявнюються у тексті через ментальні поняття “мова – свобода”, “мова – ідентифікація”:

Я живу в країні, в яку не вірить ніхто,
і говорю мовою, яку не розуміють ніде.
Але доки хоча би ти читаєш наші рядки,
доки бодай ти одна залишаєшся тут,
нам усім випадає писати свої книжки,
нам усім випадає зважати на твій маршрут

(Жадан 2015, 25).

Автор доводить, що мова – генетичний, культурний код нації, тому у вірші розширюються межі розуміння свободи, яка логічно декларує і програмує буття нації. Останні рядки акумулюють основне правило самозбереження народу, а відтак його історії, культури і мови. Самоідентифікація – це “солодкий опік громадянства”, віра, пам'ять і вимога жити,

боронячи навіть тоді, коли не лишається сил,
мову своєї ніжності, яку розуміють усі,
межі своєї свободи, бачені звідусіль (Жадан 2015, 25).

Семантичне поле, в якому формується історія нації і “нової країни”, маркується домінуванням основних концептів “самотність”, “смерть” і “страждання”, які озвучуються як в екзистенційній, так і в архетипній площині. С. Жадан вдається до використання опозицій “тиша / мова”, “смерть / пам'ять”, “загиблі / діти”, вказуючи на тяглість традицій та спадкоємність поколінь:

Діти, що народяться під такими зірками
і яких називатимуть іменами загиблих, <...>
Будуть упевнені та уперті,
будуть пам'ятати всі речі забуті (Жадан 2015, 23).

Роздумуючи над вічними категоріями людського буття, ліричний герой поезій “Чорна, ламана, зла, зимова...” і “Літо лишило тобі високу пшеницю” створює власну формулу щастя, що оприявнюється через концепт “пам'ять”:

Тобі це вдасться, спробуй, навчи їх,
любити, вірити і пам'ятати.
Пам'ятати все, що несли з собою,
Чорну траву під ламкими снігами,
Небо над випаленою головою,
Землю під втомленими ногами (Жадан 2015, 23).

Відзначаємо власне авторські алюзійні уявлення про новонародження вільної нації, які актуалізують як біблійний пратекст про виведення старозавітним пророком Мойсеєм єврейського народу з неволі, так і класичний український літературний текст (зокрема поему “Мойсей” І.Франка).

Аналізуючи ранню лірику Сергія Жадана, О. Шаф цілком справедливо констатує: “Актуалізація біблійного дискурсу у збірках С.Жадана 90-х років ХХ ст. (“Цитатник”, “Пепсі”), представленого через стрижневий християнський сюжет розп’яття Христа й задіяні в ньому образи Сина Божого, Юди, зумовлена пошуком ліричним героєм істинної суті духовних цінностей і пов’язана з переосмисленням як досвіду старшого покоління, так і естетичних традицій <...>. Центральне місце, зокрема в поезіях зі збірки “Цитатник”, посідає мотив зради Юдою Учителя (та актуалізовані ним проблеми покарання, спокути), що інтерпретований як спосіб пізнання Божества, загалом – як спосіб людської екзистенції і проєктований на людство як таке, що зраджує Бога, не будучи здатне усвідомити сенс Христового подвигу” (Шаф 2012). Осмислюючи поетичні тексти зі збірки “Життя Марії” (2015), ми відзначаємо зміну вектору авторського бачення та інтерпретації біблійних образів. Митець тяжіє до віднайдення глибинних смислів християнського образу Божої матері Марії, розширюючи естетично–духовний діапазон до мотиву самопожертви заради спасіння людства. Образ Марії неодноразово інтерпретувався українськими поетами ХХ – ХХІ століть, зокрема символізуючи національне відродження, надії на гармонійне і справедливе перетворення світу. Сергій Жадан вказує шлях “біблійного виходу із неволі” для сучасної України:

Тому, хто боїться – потрібна віра.

Тому, хто любить – достатньо пам’яті (Жадан 2015, 29).

Н. Лебединцева (Лебединцева 2011), О. Шаф (Шаф 2012) вказують на аксіологічну опозицію “досконалість / недосконалість”, а також на інтерпретацію новозавітних оповідань, творчо переосмислених митцем у власних поетичних текстах. “У творчості митця рубіжних та 2000-х років біблійний зміст набуває виразних постмодерністських засад – театральності, карнавальності і відповідної функції – травестіювати “вічні” цінності у сучасне мистецтво” (Шаф 2012).

Екзистенційні мотиви у поезіях С. Жадана репрезентовані через міфологему смерті, семантику якої автор адаптував під реалії сучасних в Україні подій, зокрема артикулюючи трагічну тему біженців. Як справедливо твердить у рецензії на збірку “Життя Марії” Г. Грувер, “у наукових роботах про біженців можна зустріти згадку про феномен “соціальної смерті”. В середині книги у Жадана є цикл верлібрів “Чому мене немає в соціальних мережах” (враховуючи, що він дійсно не зареєстрований у жодній). У цьому циклі з точністю до навпаки: феномен соціального життя при фактичній смерті. Усім знайомі випадки, коли акаунт продовжує жити, а його власника більше не існує” (Грувер 2015). Трагічний і водночас суперечливий образ сучасника посилює бажання шукати вихід, прагнути до майбутнього.

Поетична збірка Сергія Жадана “Життя Марії” підтверджує функціонування та трансформаційну послідовність в авторській картині

художнього світу міфологем, котрі оприявнюють самоідентифікацію митця, який передає настрої сучасної доби.

1. Башляр Г. (2001). *Земля и грезы о покое*. Издательство гуманитарной литературы. Москва.
2. Башляр Г. (2004) *Избранное: Поэтика пространства*. Российская политическая энциклопедия. Москва.
3. Березовчук Л. *Творчий портрет Сергія Жадана в інтер'єрі літературно-художньої політики* [Електронний ресурс], режим доступу: <http://www.liter.net/=Zhadan/bereza.html>.
4. Бойцун І., Мухаметзянова М. (2013). *Міські акварелі Сергія Жадана*. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. № 2. Ч. II. С.5–10.
5. Грувер А. (2015). *Сага сиротства. Рецензия* [Електронний ресурс], режим доступу: http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2015_9/Content/Publication6_5906/Default.aspx.
6. Жадан С. (2015). *Життя Марії*. Meridian Czernowitz. Чернівці.
7. Завадська В. (2002). *100 найвідоміших образів української міфології*. Орфей. Київ.
8. Лебединцева Н. (2011). *Звір Апокаліпсису чи тварина зі споду: поезія С.Жадана в контексті ідентифікаційних пошуків “покоління “пост–“*. Сучасні літературознавчі студії. Топос тварини як антропологічне дзеркало. Випуск 8. Ч. I. С. 163–172.
9. Різниченко О. (1995) *Післямова // Жадан С. Цитатник (Вірші для коханок і коханців)*. Смолоскип, Київ. С. 55–59.
10. Шаф О. (2012). *Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність* [Електронний ресурс], режим доступу: <http://ukrsence.com.ua/zmist-zhurnalu/ukra%D1%97nskiy-smisl-1-2012/biblijnij-diskurs-u-tvorhosti-sergiya-zhadana-konceptualnist-ta-funkcionalnist/>.
11. Элиаде М. (1987). *Космос и история. Избр. работы*. Прогресс. Москва.

Jahrbuch der VII. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht" Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2016. Herausgegeben von Olena Novikova, Ulrich Schweier, Peter Hilkes. Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. – 349-356.

(Щорічний науковий збірник Сьомої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики “Діалог мов – діалог культур. Україна і світ”. Серія: Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. Випуск 2016. Під редакцією Олени Новікової, Ульріха Шваєра, Петера Гількеса. Видавництво: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. – С.349-356)